

Андрій СИНИЦЯ

ІНТЕНЦІОНАЛІСТСЬКА КОНЦЕПЦІЯ МОВИ В АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті досліджується процес становлення та розвитку основних ідей інтенціоналістської концепції мови в аналітичній філософії (П.Грайс, С.Шиффер, Дж.Серл) та стверджується, що взаємодія методології логіко-семантичного аналізу з методологією феноменології є необхідною умовою поглиблення розуміння проблеми значення в сучасній філософській думці.

Ключові слова: *інтенціональність, значення, епістемологічна конструкція, феноменологічна редукція.*

Поняття інтенціональності в сучасній аналітичній філософії є актуальним концептуальним орієнтиром, незважаючи на те, що традиційно воно було предметом досліджень у сфері феноменології. Філософи-аналітики намагаються з'ясувати, чи притаманна інтенціональність мові подібно до того, як вона притаманна свідомості, в чому полягає характер зв'язку мови і свідомості, як корелюються між собою значення мовних виразів і відповідних психічних станів.

В аналітичній філософії тему інтенціональності активно розвивають П.Грайс, який у статтях “Meaning” [6], “Utterer’s Meaning and Intentions” [7] досліджує особливості значення мовних виразів у процесі їх комунікативного вживання; С.Шиффер у працях “Meaning” [9], “The Things We Mean” [10] подає значення як один із видів інтенціональної поведінки, та Дж.Серл, який, наприклад, у статті “The nature of Intentional states” [11] доводить, що саме мова виводиться з інтенціональності, а не навпаки – інтенціональність із мови.

© Синиця Андрій, 2008

Окремо треба відзначити творчі пошуки С.Никоненка, який у

праці “Аналітична філософія” [4, 295 – 309] розкриває суть аналітики свідомості в концепції Дж.Серла, і пропонує концептуальний підхід дослідження аналітичної філософії. Утім, на сьогодні не розв’язаною залишається проблема формування інтенціоналістської логіко-семантичної концепції мови в аналітичній філософії як спроби синтезу різнорідних за своєю суттю ідей аналітичних філософів. Саме тому завданням статті є пошук витоків і передумов становлення згаданої логіко-семантичної концепції, її характерних особливостей, взаємозв’язку з феноменологією і впливу на подальший розвиток філософської думки.

Ця проблема тісно пов’язана з такими науковими завданнями: пошук адекватних моделей розуміння багатогранної аналітичної логіко-семантичної філософської традиції, налагодження можливості діалогу між різними філософськими напрямами, проведення міждисциплінарних досліджень тощо. Для аналізу поставленого завдання визначимо поняття “інтенціональність”. Інтенціональність (від. лат. “*intentio*” – намір) – це домінуюча властивість людської свідомості, що полягає у спрямованості на певний об’єкт.

Поняття “*intentio*” у сферу філософських міркувань уперше вводить Дунс Скотт, який розрізняє два її види: “*intentio prima*”, що спрямована на ті або інші об’єкти конкретної дійсності, та “*intentio secunda*”, яка спрямована на “інтелегібельні” об’єкти.

У ХІХ ст. Ф.Брентано у вченні про психічні феномени відроджує інтерес до інтенціональності. Він розрізняє фізичні і психічні феномени. Натуралістичні зв’язки між речами об’єктивного світу, що визначають фізичні феномени, фіксують автономність (можливість самостійного існування) фізичних речей. При інтенціональних відношеннях у певному зв’язку перебувають не дві фізичні речі, а певний психічний стан і об’єкт, до якого він відноситься. Інтенціональні об’єкти можна розуміти як психічні образи, ментальні ідеї (за аналогією із Дж.Локком).

Інтенціональності притаманний суб’єктивний аспект як переживання акту споглядання. Саме цей суб’єктивний аспект згодом став основою для введення категорії інтенціональності у феноменологію Е.Гуссерля [1]. Застосовуючи так звану

феноменологічну редукцію як основний метод досліджень, Е.Гуссерль прагнув досягти якомога більш адекватного розуміння онтологічного статусу інтенціональних об'єктів. Феноменологічний аналіз він здійснював у термінах ноєми і ноєзи, тобто ідеального і реального компонентів інтенціонального переживання. Е.Гуссерль доходить висновку, що власне інтенціональні об'єкти і є єдиноможливими абсолютними реаліями, а натуралістичний світ потрібно винести за межі емпіричного досвіду. Самі ж інтенціональні відношення, за Е.Гуссерлем, трансцендентальні, оскільки не є психічними подіями.

Отже, феноменологічна редукція – це дуже важлива епістемологічна процедура суто трансцендентального спрямування. Але ми можемо вести мову і про лінгвістичну редукцію як базовий метод пізнання в аналітичній філософії. Спільним для обох методів буде мова не про самостійно існуючий світ, а про іманентну даність світу чи то в мові, чи то у свідомості – чітко визначених структурах, що фіксують цей світ.

І справді, в аналітичній філософії йдеться не про світ сам собою, а про те, що ми маємо на увазі, про те, яку саме інформацію ми фіксуємо в наших висловлюваннях про світ, який смисл і наскільки коректно ми в них вкладаємо. “Лінгвістичний поворот” у філософії в такому плані є визначальним.

Найкращим для виявлення ключових позицій діалогу аналітичної філософії та феноменології видається зіставлення міркувань Г.Фреге та Е.Гуссерля. В епістемологічному плані кожен із них зводить спеціальну тричленну конструкцію. У Е.Гуссерля йдеться про інтенціональний акт – ідеальний мисленнєвий зміст (смысл) – інтендований предмет; у Г.Фреге – про визначений знаковий комплекс – смысл знаків – значення знаків.

Обох філософів передовсім цікавить середній елемент їх епістемологічних конструкцій, який фіксує світ як іманентну даність чи то у свідомості, чи то в мові. Середній елемент (смысл) як у Е.Гуссерля, так і у Г.Фреге має такі спільні риси:

- 1) ідеальний статус;
- 2) можливість безпосередньої апрегензії (осягнення) в особливому інтелектуальному досвіді;

3) розрізнення між осягненням смислу та уявленнями, що пов'язані з цим осягненням;

4) приблизно схоже розуміння відношення смислу до третього елемента епістемологічної конструкції, що репрезентує об'єктивну реальність;

5) розуміння смислу як прийняття предмету до уваги певним способом;

б) обидва автори погоджуються з тим, що смисл не визначає реальне існування предметів, а є індиферентним (нейтральним) стосовно цього питання [2].

Основною відмінністю аналітики Г.Фреге від феноменології Е.Гуссерля можна вважати лінгвістичну площину дослідження, яка детермінувала "поворот до мови". Крім того, зазначимо, що Г.Фреге як логіка більше цікавила можливість побудови логічно ретельної мови зі стійким набором значень мовних виразів. Саме тому Г.Фреге часто акцентував увагу на об'єктивних семантичних одиницях (думка, референт), без постановки питання про суб'єктивну реалізацію цих семантичних одиниць, що б могло призвести до епістемологічного релятивізму, ворожого ідеї об'єктивності наукового знання.

У зв'язку з цим першопочаткову можливість діалогу між аналітичною філософією та феноменологією крізь призму медіального (середнього) терміна було втрачено. Послідовники Г.Фреге, зокрема Б.Рассел, почали дотримуватися статичної теорії значення, спрямованої виключно на експлікацію універсальних структур, залишаючи осторонь усе суб'єктивне.

А тому після Б.Рассела тривалий час в аналітичній філософії запанувало нехтування результатами феноменологічних досліджень. Однак, як показав досвід, усе-таки діалог між цими двома напрямками є досить важливою і навіть необхідною складовою пізнавального процесу.

Одним із перших аналітиків, що зосередив свою увагу на понятті інтенціональності, відновивши втрачені зв'язки аналітичної філософії та феноменології, був П.Грайс, інтерпретація значень мовних виразів яким і заклала основу інтенціоналістського напрямку в аналітичній філософії, вершиною якого, безперечно, можна вважати філософію

Дж.Серла. Щоправда так звана інтенціоналістська концепція “мовленнєвих актів” Дж.Серла вийшла далеко за межі інтенціоналізму і на сьогодні її більш коректно, на нашу думку, розглядати в руслі ідей логічної прагматики, що потребує спеціального дослідження.

Основне завдання інтенціоналізму – показати первинність поняття “намір припущення” (того, що мається на увазі, *meaning intention*) відносно поняття “значення (*meaning*) мовних виразів”. Перше поняття стосується структури свідомості, в той час як друге – структури мови.

Аналізуючи базове для семантичних теорій поняття “значення” (*meaning*), П.Грайс виявляє його двозначність:

1) *meaning* як те, що мається на увазі (припускається), тобто залежне від суб’єктивних інтенцій комуніканта;

2) *meaning* як значення мовного виразу.

Саме виходячи з цієї двозначності, П.Грайс пропонує спочатку ретельно проаналізувати поняття “припущення”, логіко-філософські основи якого не до кінця зрозумілі, а потім на основі отриманих результатів дати характеристику поняття “значення мовних виразів”.

У статті “*Utterer’s Meaning and Intentions*” [7] П.Грайс реалізує першу частину свого задуму. Його цікавить, що означає ситуація (як її можна розтлумачити), коли деякий суб’єкт S дещо припускає (має на увазі; має намір повідомити; хоче висловити), вимовляючи X. П.Грайс пропонує кілька варіантів тлумачення цієї ситуації, здійснюючи неупереджений аналіз і виявляючи сильні і слабкі сторони кожного варіанта. Згідно з найбільш значущим варіантом:

S, вимовляючи X, має на увазі P, якщо:

а) S має намір, вимовляючи X, зробити так, щоб людина, яка його слухає (реципієнт), почала вважати, що P, причому S має намір через вимовляння X зробити так, щоб реципієнт розпізнав цей намір;

б) вимовляючи X, S має намір зробити так, щоб розпізнавання його наміру реципієнтом стало для останнього суб’єктивною основою для того, аби почати вважати, що P.

Реалізуючи другу частину задуму, тобто тлумачення поняття “значення мовних виразів” у термінах припущення,

П.Грайс не виявляє вже такої винахідливості, як це мало місце в першому випадку. Він пропонує розрізнити поняття “значення мовного виразу X для окремого суб’єкта S” і поняття “значення мовного виразу X для мовного співтовариства”. У першому випадку вираз X має для S значення δ , коли S має звичку, вимовляючи X, мати на увазі δ . У другому випадку вираз X має для мовного співтовариства G значення δ , коли в крайньому разі деякі члени цього співтовариства мають звичку вимовляти X, коли вони мають на увазі δ , припускаючи, що й інші члени цієї групи мають таку саму звичку.

Можемо зробити висновок, що поняття мовного значення залежить не лише від поняття припущення, а й від малодослідженого поняття “мати звичку”. Але, як зазначає сам П.Грайс, він не претендує на повноту цієї теорії, а окреслює лише її загальні положення.

Крім того, поняття “значення мовного виразу X для мовного співтовариства” неодмінно потрібно розглядати на фоні логіки комунікації, оскільки воно виникає саме в середовищі мовного діалогу. У зв’язку з цим П.Грайс вводить як спеціальні терміни такі поняття: дієслово “імплікувати” (implicate) та іменники “імплікатура” (implicature), “імплікація” (implying), “імплікат” (implicatum), які відносяться до цього дієслова [5]. Британський філософ вводить ці поняття з метою не застосовувати щоразу різні дієслова, а використовувати як родове поняття слово “імплікувати”.

У такому разі для того, щоб розуміти сказане, необхідно вміти ідентифікувати висловлювання X, знати час і місце його вимовлення, а також знати те, в якому саме значенні було вжите це висловлювання. Часто для виконання третьої умови потрібно, щоб існувала певна конвенціональна домовленість.

Конвенціональне значення мають не лише окремі висловлювання, а й імплікатури. Хоча П.Грайс розглядає далі такий вид неконвенціональних імплікатур, як імплікатури комунікації, пов’язані з деякими загальними характеристиками діалогічного мовлення. До таких, безумовно, належить так званий принцип кооперації, якому повинні підкорятися всі учасники діалогу: “Твій комунікативний внесок на даному етапі

діалогу повинен бути таким, якого вимагає спільно прийнята мета цього діалогу”.

До конкретніших постулатів діалогу П.Грайс відносить такі максими: якості (не кажи того, що вважаєш хибним; не кажи того, для чого не маєш достатніх підстав), кількості (твоє висловлювання повинно містити не менше інформації, ніж вимагає поточна мета діалогу; твоє висловлювання не повинно містити більше інформації, ніж цього необхідно), відношення (не відхиляйся від теми), способу (уникай незрозумілих виразів; уникай двозначностей; будь лаконічним, будь організованим).

П.Грайс, щоправда, розумів, що у процесі ведення діалогу не завжди вдається дотримуватися наявних максим, більше того, завжди можливі винятки (наприклад, коли метою діалогу не є передача інформації, а наприклад, сам діалог). Треба мати на увазі, що при формуванні загальних принципів завжди існує подібного роду небезпека.

Але П.Грайс упевнений у можливості обґрунтування інтенціональності значення не лише у процесі комунікації, а і в більш загальній перспективі. З цією метою він навіть пропонує так званий міф (гіпотезу) походження мови. На думку П.Грайса, у своєму історичному розвитку мова пройшла кілька стадій: від випадкового продукування природних знаків до встановлення кінцевої множини “властивостей” (слів) і певного набору способів їх комбінування (правил граматики). Конвенціональні значення, закріплені за відповідними комплексами знаків, дають змогу визначити інтенціональний зміст, який прагне донести комунікант. Завдяки в більшості випадків фіксованому значенню ми не помиляємося на кожному кроці і можемо розуміти один одного.

Якщо гіпотеза П.Грайса про походження мови виявилася б істинною, то твердження про “об’єктивне” (стаціонарне) значення знаків, за аналогією із Г.Фреге, було б не більше, ніж ілюзією. Значення слів – це лише інтенціональні смисли, які вкладають у них комуніканти. “Об’єктивне значення” – це лише конвенціонально стійка суб’єктивна інтенція. А тому визначальним для логіко-філософського аналізу видається вживання буденної мови у процесі комунікації.

Важливість інтенціонального змісту у процесі формування значення мовних виразів, на чому чи не першим наголосив П.Грайс, була розвинена іншими філософами аналітичного напрямку – Дж.Серлом, Д.Деннетом, С.Шиффером.

Дж.Серл у філософській творчості здійснив еволюцію від філософії мови до філософії свідомості, вважаючи проблеми першої лише похідними від проблем другої. Він одним із перших почав зближувати поняття інтенціональності з так званим терміном “кваліа” (qualia), який у сучасній філософії свідомості вживається на позначення якостей (відчуттів, властивостей), наприклад, червоності, болю, які розглядаються відокремлено від фізичних умов, що їх викликають, і від їх впливу на поведінку людини. Дж.Серл стверджує, що свідомість і кваліа – аналогічні феномени.

Інтенціональність мовлення, згідно із Дж.Серлем, зумовлена свідомістю, хоча як представник аналітичної філософії досліджувати цю проблему він береться крізь призму мови. Розвиваючи тему інтенціональності, Дж.Серл поширює її і на теорію “штучного інтелекту”, роблячи висновок, що будь-які штучно сконструйовані пристрої не можуть володіти первинною інтенціональністю. Зауважимо, що в сучасній аналітичній традиції прийнято розрізняти первинну і похідну інтенціональності.

Первинна інтенціональність супроводжує розуміння як особливу функцію свідомості ще до того, як свідомість фіксується в актах усного або писемного мовлення. Завдяки їй свідомість здатна концентруватися на внутрішніх інтенціональних станах, на фактах автономного психічного життя.

Похідна інтенціональність завжди пов’язана з матеріальними носіями свідомості (лінгвістичними знаками), вона ніколи не переступить межу маніпулювань із синтаксисом на основі певних семантичних правил. В. Ладов, коментуючи позицію Дж. Серла, зазначає, що “штучний інтелект, незважаючи на жодні інтенсифікації у сфері технологій, ніколи не зможе досягти рівня людської свідомості саме через неможливість подолати фундаментальний розрив між первинною і похідною інтенціональностями” [3].

Д.Деннет, спеціаліст у галузі філософії свідомості, погоджується із Дж.Серлом відносно того, що штучний інтелект не може володіти первинною інтенціональністю, а лише її похідними формами.

Але, на відміну від Дж.Серла, Д.Деннет, по-перше, вважає поняття інтенціональності більш фундаментальним, ніж поняття свідомості: “Стратегія Д.Деннета полягає в тому, щоб феномени свідомості пояснити в термінах інтенціональності, із залученням природничо-наукових уявлень з еволюціоністської теорії” [4]. Зазначимо, що Д.Деннет розрізняє ментальні стани від володіння свідомістю, яка пов’язана зі здатністю представляти (репрезентувати) власні ментальні стани. Здатність конструювати такого роду репрезентації пов’язана зі здатністю володіти мовою. Істоти, які не мають мови, не мають і свідомості як певного роду інтенціональної системи. А по-друге, Д.Деннет стверджував, що й людина не може володіти первинною інтенціональністю. Схожість штучного інтелекту і людської свідомості полягає саме у відсутності первинної інтенціональності.

Підсумовуючи позиції Дж.Серла та Д.Деннета, зазначимо, що вони значно розвинули базові ідеї інтенціоналістської теорії мови П.Грайса шляхом їх екстраполяції на нові сфери досліджень (чи то на теорію “мовленнєвих актів”, як це мало місце у Дж.Серла, чи то на теорію “штучного інтелекту” у Д.Деннета). Одним із небагатьох філософів, який не стільки розширював, як поглиблював ідеї П.Грайса, був С.Шиффер.

Свою філософську позицію С.Шиффер визначав як неограйсіанську, оскільки, по-перше, розвивав лінгвістичну теорію значення, а, по-друге, дотримувався дворівневої теорії значення: виникнення значення на ментальному рівні і функціонування значення залежно від певних мовленнєвих суспільних практик. Цю позицію підтримує і П.Горвіц; він також намагається ідентифікувати значення як ідеї та властивості: “Основною філософською проблемою є характеристика цих властивостей – встановлення того, як вони виникають” [8, 12]. Тобто кожен термін позначає певну сукупність властивостей, які і формують значення. Виявлення цих властивостей повинно відбуватися на рівні мовленнєвої комунікації у зв’язку з

уживанням відповідних пропозицій (аналогічно до ідеї Л.Вітгенштайна про значення як вживання).

Отже, стосовно основних властивостей інтенціоналістської концепції мови можемо зробити такі висновки:

1) взаємодія інтенціоналістської теорії мови з методологією феноменології через близькість їхніх теорій значення, детермінованих поняттям інтенції (кореляція тричленних епістемологічних конструкцій Г.Фреге та Е.Гуссерля);

2) традиційне розуміння поняття інтенціональності як властивості людської свідомості бути спрямованою на певний об'єкт (Дж.Серл);

3) виокремлення в пізнавальному аспекті важливості ролі діалогу (інтерсуб'єктивної комунікації) як механізму засвоєння значення (П.Грайс);

4) дистинкція значення на рівні ментальних станів і на рівні мови (П.Грайс, С.Шиффер, П.Горвіц);

5) фактичне розуміння семантики як частини психології через пояснення семантичних властивостей як психологічних (вірувань, намірів, бажань тощо).

Завдяки інтенціоналістській концепції мови аналітичні філософи екстраполювали свої ідеї на сферу теорії “штучного інтелекту”, філософії свідомості, психології, теорії “мовленневих актів”, логічної прагматики. Дослідження природи мови перейшло на якісно новий рівень.

Література

1. Гуссерль Э. Логические исследования. – Т. 2. Исследование I // Логос. – № 10. – 1997. – С. 5 – 64.
2. Ладов В.А. Аналитическая философия и феноменология // <http://ru.philosophy.kiev.ua/library/misc/ladov.htm>
3. Ладов В.А. Интенциональность в философии Д.Деннета // <http://ru.philosophy.kiev.ua/library/ladov/inten3.htm>
4. Старикова И.В., Целищев В.В. Холистическая теория сознания Д.Деннета // <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000225/>
5. Grice H.P. Logic and conversation // Syntax and semantics. – V. 3. – New York: Academic Press, 1975. – P. 41 – 58.
6. Grice H.P. Meaning // Philosophical Review, V. 64, 1957. – P. 377 – 388.
7. Grice H.P. Utterer's Meaning and Intentions // Philosophical

Review. – V. 78, 1969. – P. 147 – 177.

8. Horwich P. Meaning. – Oxford: University Press, 1998. – 256 p.

9. Schiffer S. Meaning. – Oxford: University Press, 1972. – 200 p.

10. Schiffer S. The Things We Mean. – Oxford: University Press, 2003. – 362 p.

11. Searle J.R. The nature of Intentional states // Searle J. Intentionality. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 1 – 36.

Синица Андрей. Интенционалистская концепция языка в аналитической философии. В статье исследуется процесс становления и развития основных идей интенционалистской концепции языка в аналитической философии (П.Грайс, С.Шиффер, Дж.Серл), а также утверждается, что взаимодействие методологии логико-семантического анализа и методологии феноменологии является необходимым условием углубления понимания проблемы значения в современной философской мысли.

Ключевые слова: интенциональность, значение, эпистемологическая конструкция, феноменологическая редукция.

Synytsya Andriy. Intentionality conception of language in analytical philosophy. The process of formation and development of the main ideas of the intentionality conception of language in analytical philosophy (P.Grince, S.Shiffer, J.Searle) is investigated in the article. The author confirms that cooperation between the methodology of logic-semantic analysis and methodology of phenomenology is the necessary condition for deep understanding of the problem of meaning in modern philosophy.

Key words: intentionality, meaning, epistemological construction, phenomenological reduction.